Економіка

УДК 330.143.2:338.43:633.11:664:631.151.61(477)

Нестерчук Юлія Олександрівна

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри підприємництва та бізнес-технологій

Уманський національний університет

Nesterchuk Yulia

Doctor of Economics, Professor,

Professor of the Department of Entrepreneurship and Business Technologies,

Uman National University

ORCID: 0000-0001-7085-2979

Чернега Інна Іванівна

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри підприємництва та бізнес-технологій

Уманський національний університет

Cherneha Inna

Doctor of Economics, Professor,

Professor of the Department of Entrepreneurship and Business Technologies

Uman National University

ORCID: 0000-0001-5573-8617

ЛАНЦЮГ ВАРТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: АГРОПРОМИСЛОВА ІНТЕГРАЦІЯ
VALUE CHAIN IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY: AGRO-INDUSTRIAL INTEGRATION

Анотація. *Вступ. Одним із найбільш проблемних питань розвитку аграрного сектору економіки України є відновлення інтеграційних зв'язків між підприємствами другої та третьої сфери агропромислового*

комплексу. Без цього неможливо забезпечити розвиток внутрішнього ланцюга вартості, функціонування якого є безальтернативною умовою акумулювання більшої частини доданої вартості всередині економіки країни. Формування замкнутих технологічних ланцюгів в АПК є найважливішою умовою побудови внутрішнього ланцюга вартості аграрного сектору економіки України.

Мета. Метою статті є перевірка масштабу чинних господарських зв'язків між вітчизняними виробниками сільськогосподарської сировини та підприємствами переробної промисловості, що формують замкнутий технологічний ланцюг, який, як припускається, є найважливішою частиною внутрішнього ланцюга вартості аграрного сектору економіки країни.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) дані Державної служби статистики України по виробництву, розподілу, обміну і споживанню базових видів сільськогосподарської продукції; 2) праці вітчизняних дослідників із проблематики агропродовольчого виробництва, формування ланцюга вартості, кон'юнктури продовольчого ринку. Теоретичною основою дослідження є концепція міжгалузевого комплексу. У роботі застосовано такі методи: монографічний – при вивченні ступеня розробки досліджуваної проблематики в працях вітчизняних вчених; абстрактно-логічний – при обґрунтуванні зв'язку між формуванням замкнутого технологічного ланцюга в рамках міжгалузевого комплексу та ланцюга вартості аграрного сектору економіки країни; рядів динаміки та середніх величин – для кількісної оцінку масштабу чинних господарських зв'язків між вітчизняними виробниками сільськогосподарської сировини та підприємствами переробної промисловості.

Результати. В зернопродуктовому, м'ясопродуктовому, молокопродуктовому, олійнопродуктовому (в частині переробки насіння

ріпаку) підкомплексах АПК тривають дезінтеграційні процеси. Компенсацією дезінтеграційних процесів у м'ясопродуктовому підкомплексі є формування господарських структур холдингового типу. В картоплепродуктовому, плодопродуктовому та олійнопродуктовому (в частині переробки насіння соняшнику) підкомплексах АПК розвиваються та підтримуються стійкі вертикально-інтегровані господарські зв'язки.

Перспективи. Перспективними напрямами подальших досліджень є: наукова розробка організаційно-економічних механізмів переорієнтації потоків зернової продукції та насіння ріпаку з експорту на внутрішнє використання; наукова розробка організаційно-економічного механізму зупинки спаду, стабілізації та переходу до зростання виробництва в молокопродуктовому підкомплексі АПК.

Ключові слова: *ланцюг вартості, додана вартість, АПК, вертикальна інтеграція, технологічний ланцюг, сировина, напівфабрикати, готова продукція, експорт, імпорт.*

Summary. *Introduction. One of the most problematic issues in the development of Ukraine's agrarian sector is the restoration of integration links between enterprises in the second and third sectors of the agro-industrial complex. Without this, it is impossible to ensure the development of the domestic value chain, the functioning of which is an indispensable condition for accumulating most of the added value within the country's economy. The formation of closed technological chains in the agro-industrial complex is the most important condition for building an internal value chain in the agrarian sector of Ukraine's economy.*

Purpose. The purpose of the article is to examine the scale of existing economic ties between domestic producers of agricultural raw materials and processing enterprises that form a closed technological chain, which is believed

to be the most important part of the domestic value chain in the country's agrarian sector.

Materials and methods. The research materials include: 1) data from the State Statistics Service of Ukraine on the production, distribution, exchange and consumption of basic types of agricultural products; 2) works by domestic researchers on the issues of agri-food production, value chain formation and food market conditions. The theoretical basis of the study is the concept of an inter-sectoral complex. The following methods were used in the work: monographic – when studying the degree of development of the researched issues in the works of domestic scientists; abstract-logical – when substantiating the connection between the formation of a closed technological chain within the inter-sectoral complex and the value chain of the agrarian sector of the country's economy; series of dynamics and average values – for quantitative assessment of the scale of existing economic ties between domestic producers of agricultural raw materials and processing enterprises.

Results. Disintegration processes continue in the grain, meat, dairy, and oil (in terms of rapeseed processing) sub-complexes of the agro-industrial complex. The disintegration processes in the meat products sub-complex are being offset by the formation of holding-type economic structures. In the potato, fruit and oil product (in terms of sunflower seed processing) sub-complexes of the agro-industrial complex, stable vertically integrated economic ties are being developed and maintained.

Discussion. Promising areas for further research include: scientific development of organizational and economic mechanisms for reorienting grain and rapeseed exports towards domestic use; scientific development of organizational and economic mechanisms for halting the decline, stabilizing and transitioning to growth in the dairy sub-sector of the agro-industrial complex.

Key words: *value chain, added value, agro-industrial complex, vertical integration, technological chain, raw materials, semi-finished products, finished products, export, import*

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України переживає важкі часи – з одного боку триває аграрна реформа, яка ввійшла у складну стадію формування повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення та його інфраструктурного забезпечення, з іншого – виробництво здійснюється в умовах воєнного стану, що накладає на нього усі можливі ризики скорочення ресурсної бази, збитків, банкрутства, втрати капіталу. В таких умовах суттєво ускладнюється вирішення хронічних проблем, що гальмують поступальний розвиток аграрної економіки.

В даному контексті, одним із найбільш проблемних питань є відновлення інтеграційних зв'язків між підприємствами другої та третьої сфери агропромислового комплексу. Без цього неможливо забезпечити розвиток внутрішнього ланцюга вартості, функціонування якого є безальтернативною умовою акумулювання більшої частини доданої вартості всередині економіки країни. Адже лише так можна здійснити поступовий відхід від сировинної спрямованості агропродовольчого експорту та покращення умов торгівлі за рахунок збільшення в структурі експорту частки харчових напівфабрикатів та готової продукції. Це також є умовою стабілізації внутрішнього продовольчого ринку, який зазнає перманентних цінових потрясінь внаслідок надмірного експорту сільськогосподарської сировини, що зумовлює періодичні дефіцити товарів окремих продовольчих груп. Насамперед продуктів тваринного походження. Для їх ліквідації доводиться вдаватися до збільшення імпорту відповідних товарів. Це негативно впливає на продовольчу безпеку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відновлення традиційних міжгалузевих господарських зв'язків в АПК, насамперед між підприємствами другої та третьої сфери, та формування на цій основі замкнутого технологічного ланцюга, як найважливішої частина внутрішнього ланцюга вартості аграрного сектору економіки, є одним із найбільш популярних напрямів наукових досліджень у вітчизняній експертній сфері. Актуальність тематичного напряму обумовлену наявністю значного, досі невикористаного, резерву збільшення економічної та соціальної ефективності вітчизняного аграрного виробництва.

Наприклад, Воронич М.М. з цього приводу цілком слушно зауважує: «Досягнення провідного становища на геополітичній світовій арені потребує імплементації системи заходів, спрямованих на перехід до значно високотехнологічнішого інтенсивного виробництва продуктів з доданою вартістю... Україна має орієнтуватися на посиленні конкурентних позицій не на ринках сільськогосподарської сировини, а на ринках готової продукції, залишаючи у такий спосіб додану вартість у вітчизняних виробників агропродукції» [1]. На гостру актуальність даної проблеми вказують Штакал М.А. і Пугачов В.М. Вчені справедливо зауважують: «Загалом ситуація у зовнішній торгівлі України досить суперечлива: наша країна здебільшого ввозить з-за кордону продукцію з високою доданою вартістю, адже на готові харчові продукти припадає близько 45% всього аграрного імпорту, тоді як левову частку вітчизняного експорту становлять сировинні товари – зернові та олійні культури…» [2].

На думку Нікішиної О.В. базовим протиріччям у логістичному ланцюгу аграрного ринку виступає внутрішньоланкове протиріччя між економічними інтересами суб'єктів корпоративного й індивідуального секторів виробничої ланки, яке, у свою чергу, генерує низку міжланкових протиріч у матеріалопровідному ланцюгу, наслідком дії яких стає

перерозподіл доданої вартості на користь великих корпоративних структур та низький ступінь інклюзивності аграрних ланцюгів. В умовах нерівноправних економічних відносин суб'єкти індивідуального сектору виробничої ланки залишаються відторгненими від прибуткових ланок доробки, розподілу та реалізації продукції, а їх інтеграція до логістичних ланцюгів аграрного ринку корпоративного типу незмінно супроводжується втратою доданої вартості, що слугує свідченням низького ступеня інклюзивності таких ланцюгів [3]. Схожу думку знаходимо і у Копитець Н.Г., яка стверджує, що недосконалий ціновий механізм перерозподілу доданої вартості у всьому ланцюгу від виробництва до продажу продукції кінцевому споживачеві вирізняється ключовою проблемою розвитку вітчизняного ринку м'яса великої рогатої худоби [4].

Коваленко О.В. і Лисенко Г.П. вказують на іншу проблему – дефіцит інвестицій у поновлення та модернізацію машин і обладнання сільськогосподарських товаровиробників і підприємств харчової промисловості є однією із головних причин значних втрат у продовольчому ланцюзі [5]. Ключовими критичними точками вчені називають: відсутність ефективної системи контролю втрат у продовольчому ланцюгу, недостатній рівень впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій та оновлення основних засобів, високий ступінь зносу основних фондів підприємств-виробників сировини і переробленої продукції харчової промисловості, а також використання значних інвестицій харчової промисловості на цілі, що не пов'язані з підтримкою якості харчових продуктів у продовольчому ланцюгу [5].

Ще однією проблемою, яка виникла у результаті руйнування традиційних вертикально інтегрованих господарських зв'язків у сфері аграрного виробництва, стало збільшення ланок ланцюга просування продукції від виробника сільськогосподарської сировини до кінцевого споживача. Це призвело до надмірного цінового перерозподілу доданої

вартості на користь посередників. Як справедливо відмічають Ільчук М.М. і Панкратова Л.Л.: «Підвищення показника ланковості у вертикальному ланцюгу «виробник – кінцевий покупець (споживач)» негативно впливає на його учасників, які знаходяться на початку ланцюга (для них ціна занижується) та наприкінці ланцюга (для них ціна завищується)» [6]. На важливість коротких агропродовольчих ланцюгів, як фактор підвищення соціальної ефективності агропродовольчого виробництва, вказують також Бородіна О.М., Прокопа І.В., Киризюк С.В. і Риковська О.В. [7].

Важливою проблемою порушення відтворювальних процесів у результаті дезінтеграційних процесів у вітчизняному АПК, стало зниження якості продукції на усіх етапах ланцюга вартості. Особливо ця проблема дається взнаки у м'ясо- та молокопродуктовому підкомплексі АПК – більшість продукції не відповідає міжнародним стандартам якості, а тому не може продаватися на ринках високорозвинутих країн. Насамперед, в ЄС. На цю проблему вказує Кривун М.В. Вчений справедливо зауважує, що у виробництві даної продукції впровадження системи контролю критичних точок (HACCP) знаходиться лише на початковому етапі. Тому: «Підвищення рівня безпечності та якості молока, що виробляється господарствами населення, потребує створення сировинних зон для молокопереробних підприємств на основі інтегрування суб'єктів ринку молока і молочної продукції. Орієнтація на горизонтальну й вертикальну інтеграцію та кластери в молочній галузі з формуванням інтеграційних утворень сприятиме збільшенню надходження обсягів якісної сировини та завантаженості виробничих ліній молокозаводів» [8].

Нарешті ще одним резервом відновлення не лише вертикальних, але й горизонтальних господарських зв'язків у межах вітчизняного АПК, який має високий потенціал формування та акумулювання доданої вартості, є відродження вітчизняної селекційно-племінної справи. За розрахунками Захарчука О., Вишневецької О., Навроцького Я. і Кондратюка В.,

потенційні роялті від використання селекційних насіння зернових, бобових та олійних культур можуть становити 5,8 млрд. грн., у тому числі приблизно 900 млн. грн. за українські сорти [9]. Орієнтовна потенційна сума виплат за селекцію може перевищити 700 млн. грн.[9]. Це значні інвестиції, які можуть стати інноваційними у підтримці українських селекціонерів, а Україна може стати однією з найбільш інноваційних країн у галузі генетики, селекції та насінництва з істотними досягненнями у сфері захисту прав на сорти рослин з точки зору інтелектуальної власності, але більш детальний розгляд цих питань потребуватиме подальших досліджень у майбутньому [9].

Метою статті є перевірка масштабу чинних господарських зв'язків між вітчизняними виробниками сільськогосподарської сировини та підприємствами переробної промисловості, що формують замкнутий технологічний ланцюг, який, як припускається, є найважливішою частиною внутрішнього ланцюга вартості аграрного сектору економіки країни.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є: 1) дані Державної служби статистики України по виробництву, розподілу, обміну і споживанню базових видів сільськогосподарської продукції; 2) праці вітчизняних дослідників із проблематики агропродовольчого виробництва, формування ланцюга вартості, кон'юнктури продовольчого ринку.

Теоретичною основою дослідження є концепція міжгалузевого комплексу.

У роботі застосовано такі методи: монографічний – при вивченні ступеня розробки досліджуваної проблематики в працях вітчизняних вчених; абстрактно-логічний – при обґрунтуванні зв'язку між формуванням замкнутого технологічного ланцюга в рамках міжгалузевого комплексу та ланцюга вартості аграрного сектору економіки країни; рядів динаміки та середніх величин – для кількісної оцінку масштабу чинних

господарських зв'язків між вітчизняними виробниками сільськогосподарської сировини та підприємствами переробної промисловості.

Виклад основного матеріалу. Масштаб чинних господарських зв'язків між вітчизняними виробниками рослинницької сільськогосподарської сировини та підприємствами переробної промисловості можна оцінити за допомогою двох показників: (1) надходження сільськогосподарської сировини на промислові підприємства, що займаються її переробкою та інше внутрішнє проміжне споживання (витрати на посів, корм тощо) в абсолютних одиницях (млн. центнерів, тонн, штук і т.д.) і (2) надходження сільськогосподарської сировини на промислові підприємства, що займаються її переробкою та інше внутрішнє проміжне споживання (витрати на посів, корм тощо), як частка від її валового виробництва (%). Насамперед, нас цікавить виробництво, розподіл, обмін та споживання сільськогосподарської сировини рослинницьких галузей.

Низькомаржинальною рослинницькою сільськогосподарською сировиною є зернова продукція та насіння олійних культур. Картопля, овочі та баштанні, плоди, ягоди і виноград вважаються високомаржинальною сільськогосподарською продукцією оскільки можуть спрямовуватися як на промислову переробку, так і для кінцевого споживання домогосподарствами.

В зернопродуктовому підкомплексі АПК України продовжується негативний дезінтеграційний тренд – внутрішнє використання зернової продукції скорочується як в абсолютному, так і відносному розмірі. Тенденція є стійкою для обох вимірів – коефіцієнти кореляції (r) становлять 0,769 та 0,921 відповідно (рис. 1).

Серед ключових причин цього негативного явища, на нашу думку, є лише одна об'єктивна – зменшення фонду споживання хліба та

хлібопродуктів. Це обумовлено зменшенням чисельності населення країни та скороченням подушового споживання відповідної їжі. Останнє є свідченням покращення харчового раціону пересічного споживача, адже до недавнього часу українці їли надмірну кількість хліба та хлібопродуктів. Усі інші причини є суб'єктивні, а їх характер свідчить про втрату можливостей української економіки в частині акумулювання доданої вартості. Наприклад, за період 2004-2021рр. внутрішнє використання зернової продукції для кормовиробництва скоротилося на 28,3% і продовжує скорочуватися.

Рис. 1. Внутрішнє використання зернової продукції в абсолютному та відносному розмірі, *тис. т, %*

Джерело: розраховано авторами за даними [10]

При чому відбувається це на тлі триваючої кризи в молокопродуктовому підкомплексі та депресивного стану м'ясопродуктового підкомплексу, які, в числі інших проблем, стикаються з періодичними дефіцитом кормів. Зате обсяги зернового експорту за період з 2004 по 2021рр. зросли майже в сім разів – з 7,8 до 51,6 млн. тонн.

Україна здійснює надмірний експорт зернової продукції, яка містить найнижчу частку доданої вартості, на шкоду розвитку внутрішнього ланцюга вартості – недостатнього використання зернової продукції в

якості кормів для виробництва тваринницької продукції, що містить порівняно вищу частку доданої вартості.

Свідченням безгосподарності та марнотратства є дефіцит м'ясної та молочної продукції на внутрішньому ринку, який проявляється у хронічному зростанні відповідних цін. Наприклад, тільки від початку 2025р. (січень-вересень) ціни на м'ясо та м'ясопродукти зросли на 21,6%, на сири – на 5,7% [11]. Покривається дефіцит зростаючим імпортом м'ясної та молочної продукції. Відтак, Україна втрачає двічі – недоотримує дохід, експортуючи зерно, яке торгується з найменшою ціновою премією, і витрачає дефіцитні валютні ресурси, імпортуючи тваринницьку сировину, м'ясну та молочну продукцію, які торгуються з вищою ціновою премією, як продукція з вищою часткою доданої вартості.

В картоплепродуктовому підкомплексі АПК спостерігається позитивна тенденція – збільшення кількості та масштабу інтеграційних зв'язків. Внутрішнє використання картоплі зростає як в абсолютному, так і відносному розмірі. Тенденція є відносно стійкою для обох вимірів – коефіцієнти кореляції (*r*) становлять 0,699 та 0,659 відповідно (рис. 2).

Рис. 2. Внутрішнє використання картоплі в абсолютному та відносному розмірі, *тис. т, %*

Джерело: розраховано авторами за даними [10]

Як і у попередньому кейсі, має місце скорочення внутрішнього використання картоплі та продуктів її переробки для продовольчих потреб – за період з 2004 по 2021рр. цей показник скоротився на 18,3%. Причина полягає лише в скороченні чисельності населення, оскільки подушове споживання картоплі залишається високим – стабільно більше 130 кг на рік, що є другим у світі показником. Це більше норми, яка становить 124 кг на рік.

Посилення інтеграційних зв'язків у картоплепродуктовому підкомплексі АПК України відбувається у напрямі збільшення переробки картоплі на нехарчові цілі – впродовж аналізованого періоду цей показник зріс у 12,4 рази. Переробка картоплі на нехарчові цілі включає виробництво спирту, крохмалю, кормових добавок, біопалива тощо. Посилення інтеграційних зв'язків у картоплепродуктовому підкомплексі АПК є головним і єдиним фактором формування ланцюга вартості, який дозволяє акумулювати додану вартість всередині української економіки та покращує умови торгівлі збільшенням пропозиції на зовнішньому ринку готової продукції, що містить відносно вищу частку доданої вартості.

Виробництво овочів та баштанних культур з одного боку і плодів, ягід та винограду з іншого, є різними галузями сільськогосподарського виробництва. Разом з тим, товаровиробники обох галузей, а також промислові підприємства, що переробляють їхню продукцію, входять до плодопродуктового підкомплексу АПК.

У плодопродуктовому підкомплексі АПК в сегменті вирощування та переробки овочів спостерігається позитивна тенденція – збільшення масштабу інтеграційних зв'язків. Про це свідчить стійке (r = 0,713) зростання розміру внутрішнього використання овоче-баштанної продукції. І хоча фактичні значення відносного показника зменшуються також із стійкою динамікою (r = 0,701), це лише свідчить про те, що темпи

зростання виробництва овоче-баштанної продукції випереджають темпи зростання її внутрішнього використання (рис. 3). Як і в попередньому кейсі, це сприяє розвитку внутрішнього ланцюга вартості та акумулюванню доданої вартості всередині української економіки.

Плодопродуктовий підкомплекс АПК у сегменті виробництва та переробки плодів, ягід та винограду є проблемним сектором української економіки – наразі рівень самозабезпеченості плодами, ягодами і виноградом становить 79,3% (2021р.).

Рис. 3. Внутрішнє використання овочів та баштанних в абсолютному та відносному розмірі, *тис. т, %*

Джерело: розраховано авторами за даними [10]

Попри це, в даній частині підкомплексу відновлюються господарські вертикально-інтегровані зв'язки, які тривалий час були перервані внаслідок трансформаційної кризи 1991-1999рр. Принаймні ми можемо констатувати стійке зростання внутрішнього використання плодово-ягідної та виноградарської продукції (r = 0,708). Хоча динаміка показника «внутрішнє використання як частка від обсягів виробництва» є нестійкою (r = 0,305) (рис. 4). Це вказує на низький горизонт планування в плодопереробній та виноробській промисловості, що, звісно, не сприяє

надходженню інвестицій та стійкому зростанню виробництва промислової продукції.

Серед позитивних змін у функціонуванні досліджуваного сектору плодопродуктового підкомплексу, що сприяють розвитку внутрішнього ланцюга вартості та акумулюванню доданої вартості всередині української економіки, варто відмітити збільшення використання плодово-ягідної сировини на корм сільськогосподарським тваринам у 5,6 рази та збільшення переробки винограду на вино на 9,5%. Разом з тим, збільшення використання плодово-ягідної сировини на корм сільськогосподарським тваринам на фоні дефіциту цієї продукції на внутрішньому ринку, який заповнюється імпортом, вказує на суттєві логістичні проблеми, насамперед пов'язані із зберіганням продукції.

Рис. 4. Внутрішнє використання плодів, ягід та винограду в абсолютному та відносному розмірі, *тис. т, %*

Джерело: розраховано авторами за даними [10]

Ще одним стратегічним підкомплексом АПК є олійнопродуктовий. Провести аналогічні розрахунки для нього не видається можливим, адже Державна служба статистики України не здійснює побудови балансів насіння та плодів олійних культур. Тому скористаємося іншими статистичними даними - порівняємо обсяги валового виробництва

головних олійних культур (насіння соняшнику та ріпаку) з обсягами їх експорту, та розрахуємо на цій основі показники внутрішнього використання відповідної сільськогосподарської сировини (табл. 1). Отже, в олійнопродуктовому підкомплексі АПК України, в контексті формування замкнутих технологічних ланцюгів, спостерігаються протилежні процеси.

В сегменті виробництва та переробки насіння соняшнику ми констатуємо функціонування повноцінної вертикальноінтегрованої системи господарських зв'язків – майже ввесь обсяг вирощеного насіння соняшнику переробляється вітчизняними олійноекстракційними заводами, що дозволило Україні стати світовим лідером з експорту соняшникової олії. Це сприяє розвитку внутрішнього ланцюга вартості та акумулюванню доданої вартості всередині української економіки.

Таблиця 1

Виробництво, експорт та внутрішнє використання насіння соняшнику і ріпаку

Показник	Рік				
	2006	2010	2015	2020	2024
Соняшник					
Виробництво, тис. т	2123	6772	11181	13110	10956
Експорт, тис. т	229	410	48	188	213
Внутрішнє використання, як частка від обсягів виробництва, %	89,2	93,9	99,6	98,6	98,1
Ріпак					
Виробництво, тис. т	606	1470	1738	1113	3591
Експорт, тис. т	471	1509	1435	1100	3879
Внутрішнє використання, як частка від обсягів виробництва, %	22,3	0	17,4	1,2	0

Джерело: розраховано авторами за даними [10; 12; 13]

Натомість у сегменті виробництва та переробки насіння ріпаку мають місце дезінтеграційні процеси – практично увесь урожай сировини Україна експортує. Такий підхід є свідченням безгосподарності та марнотратства не тільки з точки зору логіки побудови внутрішнього ланцюга вартості та акумулювання доданої вартості всередині економіки.

Ще однією причиною необхідності кардинальної зміни пріоритетів є те, що насіння ріпаку – сировина для виробництва біодизелю. Враховуючи, що імпорт нафтопродуктів входить до категорії критичних, українська економіка потребує розробки та реалізації стратегії біопаливного виробництва основою якого має стати потужна ріпакова сировинна база.

Якщо брати за основу класичний механізм функціонування АПК, в якому суб'єкти господарської діяльності функціонують за принципом економічної відокремленості, тобто є незалежними юридичними особами, то у м'ясопродуктовому підкомплексі відбуваються дезінтеграційні процеси. Не зважаючи на те, що у аналізованому періоді кількість сировини, що надійшла на переробку на промислові підприємства зросла у 4,2 рази, масштаб інтеграційних господарських зв'язків із сільськогосподарськими товаровиробниками скоротився із 83,8% (2004-2006рр.) до 15,8% (2019-2021) (табл. 2).

Таблиця 2

Виробництво та структура джерел надходження худоби та птиці (у живій вазі) на підприємства, що займалися її переробкою

Показник	В середньому за період, роки					
	2004-2006	2007-2009	2010-2012	2013-2015	2016-2018	2019-2021
Надійшло, всього, тис. т	669,6	1230,3	1472,4	1705,7	1697,0	1832,2
у т.ч. від с.-г. підприємств	292,4	351,3	383,8	414,0	316,9	275,4
господарств населення	207,3	196,3	58,0	28,3	24,1	14,4
надійшло від с.-г. товаровиробників, як частка від загального надходження, %	83,8	44,0	30,1	25,9	20,1	15,8
надійшло на перероблення власно вирощених переробними підприємствами тварин, як частка від загального надходження, %	14,3	51,6	67,3	72,8	77,4	82,1
надійшло на давальницьких засадах, як частка від загального надходження, %	1,9	4,4	2,6	1,2	2,4	2,1

Джерело: розраховано авторами за даними [10]

Реакцією на скорочення сільськогосподарськими товаровиробниками поголів'я тварин на вирощуванні і відгодівлі, став інтенсивний розвиток вертикально-інтегрованих господарських структур холдингового типу. Про це свідчить зростання частки худоби та птиці, що надійшла на перероблення, як власно вирощеної переробними підприємствами, з 14,3 до 82,1%. Прикметно, що дана тенденція супроводжується різким зростанням частки птиці в структурі надходження сировини за видами – з 2,4% в 2004р. до 77,6% в 2021р. Що вказує на те, що агрохолдинги, наприклад такі як ПАТ «Миронівський хлібопродукт», які розвивають власну переробку, роблять ставку на птахівництво, як галузь, що забезпечує найкоротший виробничий цикл та найкращий серед м'ясних тваринницьких галузей показник конверсії корму.

Не зважаючи на те, що ми маємо справу із зміною класичної парадигми організації та функціонування вертикально-інтегрованих господарських зв'язків в рамках міжгалузевого комплексу, про що йшлося вище, це позитивний сценарій розвитку внутрішнього ланцюга вартості, що забезпечує акумулювання доданої вартості всередині української економіки та покращення умов торгівлі. За рахунок збільшення напівфабрикатів та готових продуктів харчування в структурі експорту агропродовольчої продукції.

З усіх підкомплексів АПК найгірший стан у молокопродуктовому – тут досі триває криза. Скорочуються обсяги виробництва і молочної сировини, і готових молокопродуктів. В аналізованому періоді кількість молочної сировини, що надійшла на промислову переробку скоротилася на 38,9% (табл. 3), і продовжує скорочуватися із стійкою динамікою (r = 0,915). Головна причина стійке скорочення поголів'я молочної худоби (r = 0,967) (рис. 5).

Таблиця 3

Виробництво та структура джерел надходження молока на підприємства, що займалися його переробкою

Показник	В середньому за період, роки					
	2004-2006	2007-2009	2010-2012	2013-2015	2016-2018	2019-2021
Надійшло, всього, тис. т	5525,1	5421,3	4708,2	4489,3	4236,7	3503,2
у т.ч. від с.-г. підприємств	1759,3	1752,2	2302,5	2781,6	2640,1	2548,1
господарств населення	3578,4	3246,0	2235,6	1635,7	1175,2	712,7
надійшло від с.-г. товаровиробників, як частка від загального надходження, %	96,7	92,3	96,3	98,3	90,1	93,2
надійшло на перероблення власно вирощених переробними підприємствами тварин, як частка від загального надходження, %	0,2	1,1	0,2	0,5	0,6	0,6
надійшло на давальницьких засадах, як частка від загального надходження, %	3,1	6,7	3,0	1,2	9,3	6,3

Джерело: розраховано авторами за даними [10]

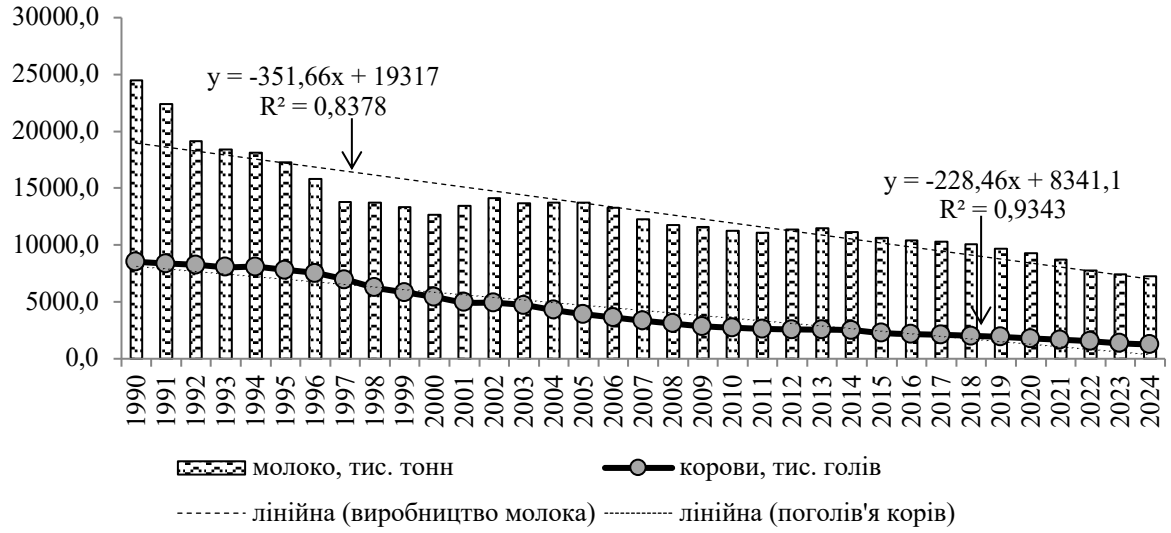

Рис. 5. Поголів'я корів та виробництво молока в усіх категоріях господарств України

Джерело: розраховано авторами за даними [14]

Ситуація настільки критична, що експерти вказують на можливість втрати вітчизняними молокопереробними підприємствами внутрішнього

ринку [15]. Зупинка кризи, відновлення вертикально-інтегрованих господарських зв'язків та формування ланцюга вартості у молокопродуктовому підкомплексі АПК України можливі лише при умови реальної, а не декларативної підтримки державою і виробництва, і переробки молока.

Висновки і перспективи подальших досліджень:

1) у зернопродуктовому, м'ясопродуктовому, молокопродуктовому, олійнопродуктовому (в частині переробки насіння ріпаку) підкомплексах АПК тривають дезінтеграційні процеси. Компенсацією дезінтеграційних процесів у м'ясопродуктовому підкомплексі є формування господарських структур холдингового типу;

2) у картоплепродуктовому, плодопродуктовому та олійнопродуктовому (в частині переробки насіння соняшнику) підкомплексах АПК розвиваються та підтримуються стійкі вертикально-інтегровані господарські зв'язки;

3) у молокопродуктовому підкомплексі АПК досі триває криза - скорочуються обсяги виробництва і молочної сировини, і готових молокопродуктів. Стійке скорочення надходження молочної сировини на підприємства, що займаються її переробкою вказує на дезінтеграційні процеси в підкомплексі. Дефіцит молочних продуктів покривається за рахунок імпорту. Ситуація настільки критична, що існує можливість втрати вітчизняними молокопереробними підприємствами внутрішнього ринку;

4) формування замкнутих технологічних ланцюгів в рамках вертикально-інтегрованих господарських зв'язків між товаровиробниками другої і третьої сфери АПК є найважливішою умовою побудови внутрішнього ланцюга вартості аграрного сектору економіки.

Перспективними напрямами подальших досліджень є: 1) наукова розробка організаційно-економічного механізму переорієнтації потоків

зернової продукції з експорту на внутрішнє використання. Насамперед - кормовиробництво та переробку на нехарчові цілі; 2) наукова розробка організаційно-економічного механізму переорієнтації потоків насіння ріпаку з експорту на внутрішнє використання. Насамперед – біопаливне виробництво; 3) наукова розробка організаційно-економічного механізму зупинки спаду, стабілізації та переходу до зростання виробництва в молокопродуктовому підкомплексі АПК.

Література

1. Воронич М. М. Теоретико-методичні підходи до функціонування аграрного сектору в умовах геоекономіки. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 80-88. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.201901080

2. Штакал М. А., Пугачов В. М. Імпорт та перспективи імпортозаміщення в України. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 80-88. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904080

3. Нікішина О. В. Інклюзивний підхід до формування логістичних ланцюгів аграрного ринку України. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 46-56. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001046

4. Копитець Н. Г. Аналіз цінової ситуації на ринку м'яса великої рогатої худоби. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 52-59. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011052

5. Коваленко О. В., Лисенко Г. П. Втрати продовольства як індикатор збалансованості інноваційних процесів у продовольчому ланцюгу. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 72-80. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003072

6. Ільчук М. М., Панкратова Л. Л. Розвиток торгівлі та проблеми в ланцюгах товаропостачання продовольства в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 22-30. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008022

7. Бородіна О. М., Прокопа І. В., Киризюк С. В., Риковська О. В. Солідарне сільське господарство як нова модель соціальної взаємодії між виробником і споживачем. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 6-16. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.201911006

8. Кривун М. В. Імперативи формування організаційного механізму ефективного функціонування молокопереробних підприємств. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 104-118. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111104

9. Захарчук О., Вишневецька О., Навроцький Я., Кондратюк В. Інвестиційно-інноваційний розвиток насінництва України в умовах вступу в Європейський Союз. *Економіка АПК*. 2025. № 1. С. 20-32. DOI: 10.32317/ekon.apk/1.2025.20

10. Статистичний збірник «Сільське господарство України». URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf (дата звернення: 02.11.2025).

11. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2025 році (до попереднього місяця). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2024/ct/is_c/isc2025m_ue.xls (дата звернення: 02.11.2025).

12. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур за їх видами. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/pvzu/arch_pvxu_reg.htm (дата звернення: 02.11.2025).

13. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2025/zd/e_iovt/arh_iovt2025.htm (дата звернення: 02.11.2025).

14. Тваринництво (1990-2024). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/tvar_u.html

15. Недашківський В. Українці залишаться без української молочки? Чому поляки захоплюють вітчизняний ринок. *Censor.* 27.10.2025. URL: https://censor.net/biz/resonance/3581783/chomu-polyaky-zahoplyuyut-ukrayinskyyi-rynok-molochnyh-produktiv (дата звернення: 02.11.2025).

References

1. Voronych, M. (2019). Theoretical and methodical approaches to functioning of the agricultural sector in terms of geo-economics. *Ekonomika APK, 1,* 80-88. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201901080

2. Shtakal M. & Pugachov V. (2019). Import and prospects of import substitution in Ukraine. *Ekonomika APK, 4,* 80-88. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904080

3. Nikishyna, O. V. (2020). Inclusive approach to the formation of logistics chains of the agrarian market of Ukraine. *Ekonomika APK, 1,* 46-56. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001046

4. Kopytets, N. (2020). Analysis of the price situation in the cattle meat market. *Ekonomika APK, 11*, 52-59. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011052

5. Kovalenko, O. & Lysenko, H. (2020). Food loss as an indicator of the balance of innovation in the food chain. *Ekonomika APK, 3,* 72-80. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003072

6. Ilchuk, M. & Pankratova, L. (2020). Food products trade development and food supply chain problems in Ukraine. *Ekonomika APK, 8,* 22-30. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008022

7. Borodina, O., Prokopa, I., Kyryziuk, S. & Rykovska, O. (2019). Community supported agriculture as a new model of social collaboration between producer and consumer. *Ekonomika APK, 11,* 6-16. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201911006

8. Kryvun, M. (2021). Imperatives of formation of the organizational mechanism efficient operation of milk processing enterprises. *Ekonomika APK, 11,* 104-118. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111104

9. Zakharchuk, O., Vyshnevetska, O., Navrotskyi, Ya., & Kondratyuk, V. (2025). Investment and innovation development of seed production in Ukraine in the context of accession to the European Union. *Ekonomika APK*, *32*(1), 20-32. doi: 10.32317/ekon.apk/1.2025.20

10. State Statistics Service of Ukraine (2023). *Statistical Yearbook «Agriculture of Ukraine».* https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf

11. State Statistics Service of Ukraine (2025). *Consumer price indices for goods and services in 2025 (compared to the previous month).* https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2024/ct/is_c/isc2025m_ue.xls

12. State Statistics Service of Ukraine (2025). *Areas, gross harvests and yields of agricultural crops by type.* https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/pvzu/arch_pvxu_reg.htm

13. State Statistics Service of Ukraine (2025). *Foreign trade in selected types of commodities by country.* https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2025/zd/e_iovt/arh_iovt2025.htm

14. State Statistics Service of Ukraine (2025). *Livestock farming (1990-2024)*. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/tvar_u.html

15. Nedashkivskyi, V. (2025). Will Ukrainians be left without Ukrainian milk? Why Poles are taking over the domestic market. *Censor, October 10.* https://censor.net/biz/resonance/3581783/chomu-polyaky-zahoplyuyut-ukrayinskyyi-rynok-molochnyh-produktiv